

Miként viselkedünk a szavakkal? Benyomáskeltés és nyelvhasználat

„Az emberekkel való társalgás iskolájában gyakran feltűnt nekem egy hiba: ahelyett, hogy másra figyelmeznénk, folyton önmagunkat kelletjük; fontosabb nekünk, hogy portékánkat mielőbb elsüssük, mint az, hogy a másét megvegyük.”

(*Montaigne*)

1. A cím első része John L. Austin nagy jelentőségű értekezését idézi föl (Austin 1962), amelyben a szerző azt a korábban is körvonalazott, de kellően nem részletezett elképzelést foglalja rendszerbe, mely szerint megnyilatkozásainknak gyakran cselekvési értéke van. A beszédteória — ahogyan azóta nevezik — hatékony kiindulópontja lett a pragmatikai kutatásoknak, és az élőnyelvet más vonatkozásaiban tanulmányozó diszciplínák fejlődését is elősegítette.

Létezik azonban talán még szélesebb megközelítése is a nyelvhasználatnak, figyelemre méltó szellemtörténeti hagyománnyal. Alaptétele: a beszéd az emberi viselkedés sajátos formája, ezért elválaszthatatlan a megszólaló személyiségétől, valamint a társalgás körülményeitől (a hallgató(k) habitusától, a kontextustól stb.). Ebben a szemléletben a nyelvtudomány művelői egészen a közelmúltig nem végeztek részletes vizsgálatokat, pedig a fokozatosan elmélyülő szociálpszichológiai tudásanyag mind több fogódzóval szolgálhat a témában. E tanulmánnyal mindenekelőtt a nyelvhasználat társaslélektani indíttatású elemzésének fontosságát kívánom bizonyítani, hozzájárulva helyének meghatározásához az önálló tudományszakként értelmezett nyelvművelés eszme-körében és gyakorlatában.

Arról, hogy a nyelvművelés mennyiben független a nyelvtudomány más ágaitól, régóta nincs egyetértés. A rendszerváltozást követően fölélnékült szakmai párbeszéd viszont egyre inkább igazolja: elméleti háttere, minősítő rendszere folytonos újragondolást igényel. S noha a nyelvművelő irodalomra természetszerűen a rövid, didaktikus színezetű cikkek túlsúlya jellemző, nem kétséges, hogy szükség van hosszabb, alaposabb, a nyelvhasználatot tágabb összefüggéseiben bemutató munkákra is.

Az irányadó, átfogó nyelvművelő írásoknak úgyszólván kikerülhetetlen tárgya a gazdasági-szociális változások nyelvi tükröződése és a társadalmi feladatok taglalása (Deme 1968; uő. 1972; Bárczi 1974; Benkő 1976; Grétsy 1976; Kovalovszky 1977; Lőrincze 1980; Fábíán 1994). Kevésnek mondható ellenben a társadalmi magatartás és a nyelvi magatartás kapcsolatával foglalkozó esszé, holott ezek hiányára Benkő Loránd *Anyanyelv és társadalom* című előadásában (Benkő 1976) már a hetvenes évek közepén rámutatott. Mint megállapítja, főként a nyelvhasználat bonyolultabb vetületeinek (pl. a nyelvi durvaságnak, a felületességnek, a sznobizmusnak, a kozmopolitizmusnak, a feltűnési váagnak) az értékelése osztja meg a tudományt, tudniillik többen nyelven túli mivoltukat hangsúlyozzák. Ám a társalgásnak éppen ezek a területei, és nem egyes grammatikai szempontból kifogásolt fonákosságok azok, amelyeken közösségi és nyelvi viselkedés a legerősebben hat egymásra.

Visszatérő fölvetés tehát a nyelvészetben belül, érdemes-e, s ha igen, hogyan lehet megközelíteni az élőnyelv ilyen szerzteágazó, olykor már-már áttekinthetetlennek látszó oldalait. Erről Benkő Loránd más helyütt, a sznobság beszédbeli megnyilvánulásainak részletezésekor fogalmazza meg mértékadóan álláspontját: „Az utánzó, nagyzó, okoskodó, fennhéjázó, látszatkeletelő nyelvi magatartás, illetőleg az ezt szolgáló nyelvi elemeknek a sűrű használata meglehetősen beivódott mai nyelvsvokásainkba, társadalmunknak nemcsak sajátja, hanem ugyanakkor tükre is. Ellenük [...] pusztán nyelvészeti eszközökkel, nyelvi felvilágosítással, nyelvművelő munkával küzdeni eléggé meddő vállalkozásnak tűnik, éppen mert a nyelvhasználat mögöttes területeiben gyökereznek, társadalmi tudat- és magatartásformákhoz kapcsolódnak. A nyelvész azért annyit tehet, sőt

kell is tennie, hogy a nyelvi lecsapódásokat figyeli, regisztrálja, továbbá figyelmeztet nemcsak közvetlen nyelvi, közlésbeli visszasságaira, hanem szélesebb, mélyebb társadalmi hátterükre, problematikájukra is” (Benkő 1994: 385).

Michel de Montaigne mottóul választott gondolata az emberi érintkezés egyik igen jellemző vonását fedi föl. Ha a nyelvhasználat mibenlétére alkalmazzuk e kijelentést, az új megvilágításba kerül a hagyományos nyelvészeti-kommunikációelméleti értelmezésekhez képest. A társalgás így mindezekelőtt nem korlátozódik információk átadására és -vételére — jóllehet Montaigne szerint is elsősorban ezt kellene szolgálnia —; kirajzolódik egy másik lényegi összetevője, amelyet a szociálpszichológiából vett fogalommal *benyomáskeltésnek* (= *impression management*) nevezhetünk.

2. A XX. század elejét követően a strukturalista és generatív nyelvelméleti iskolák a szinkron nyelvi rendszer szabályainak leírására irányították a figyelmünket. Ebben a gondolkörben a szubjektum idealizált foglalatja az adott nyelvközösség tagjainak, a nyelv maga pedig információk átadásának és megértésének eszközeként jelenik meg. A kommunikációelméleti modellek a tényleges nyelvi interakciókat veszik alapul, mivel azonban a kibernetikában gyökereznek, ezek is a beszéd üzenetközvetítő arculatát helyezik előtérbe. Ugyanakkor Roman Jakobson újra egybefogja a kommunikáció valóságábrázoló és érzelmkifejező oldalát, s az utóbbit mint az üzenet feladójára vonatkozó emotív nyelvi funkciót mutatja be: „Ha a nyelvet az általa hordozott információ szempontjából elemezzük, nem korlátozhatjuk az információ fogalmát a nyelv kognitív aspektusára. Az az ember, aki expresszív jegyeket használ azért, hogy kifejezésre juttassa mérgét vagy iróniáját, nyilvánvalóan információt továbbít...” (Jakobson 1969: 217—8).

Természetes, hogy amíg az érzelemnyilvánítás vizsgálata háttérbe szorult a nyelvészetben, addig a nyelvi magatartás kérdését is kevesen tanulmányozták. (Van olyan nézet, amely azonosítja a nyelvi affektivitást a viselkedéssel: Jakobson i. h. A megkülönböztetés fontosságát a magyar szakirodalomban Péter Mihály tudatosította: Péter 1984). A pár évtizede fejlődésnek indult szociolingvisztika — tárgyának köszönhetően — fölismerte a probléma jelentőségét.

Az első magyar nyelven megjelent összefoglaló igényű szociolingvisztikai munkában (Wardhaugh 1995) a szerző nem jelöl ki egységes elméleti keretet a verbális magatartás értelmezéséhez, hanem másféle csoportosítást alkalmaz. A nyelv használatának logikájáról vallott felfogásokat a Cselekvés és társalgás című fejezetben taglalja, H. Paul Grice és Erving Goffman, tehát lényegében a pragmatika és a szociológia modelljét egymás mellé helyezve. Wardhaugh a hasonlóságokra koncentrált: a társalgás kooperativitását emeli ki (ez egyébként inkább Grice, mint Goffman központi gondolata), s így a két elmélet szemléletbeli eltérésére nem mutat rá. Grice ugyanis az ideális (informatív), míg Goffman a valóságos (benyomáskeltő) kommunikációs szituációt tartja szem előtt.

Kiss Jenő az ún. nyelvi attitűdökkel jellemzi a nyelv használóját (Kiss 1995: 134—49). Az ismert szociolingvisztikai attitűdfajták (stigmatizáció, presztízskövetés, hiperkorrekció) mellett önálló jelenségnek tekinti a nyelvi sznobizmust, amelynek térhódítására Benkő Loránd nyelvüvelő írása figyelmeztetett (Benkő 1994). Kiss Jenőnek ez a tanulságos meglátása is bizonyítja, hogy a szociolingvisztikát és a nyelvüvelést nem választja el éles határvonal egymástól. Mindazonáltal bármilyen tágra nyitjuk akár a nyelvi sznobizmust, akár a nyelvi attitűd terminusok értelmezési tartományát, csak korlátozottan alkalmasak az élőnyelvi megnyilatkozásokhoz társuló viselkedésmozzanatok általános jellemzésére. Ehhez a szociálpszichológia *benyomáskeltés* fogalma és a köré szerveződő elmélet több lehetőséget kínál.

3. Charles Bally, a századelő kiváló nyelvtudósa leleplezően szól a társalgásról: „a nyelv fegyver, amelyet a beszélő azzal a szándékkal forgat, hogy személyes gondolatát rákényszerítse beszédtársára” (Bally 1913: 32). Bár Bally kissé élesen fogalmaz, egyet kell értenünk azzal, hogy a kommunikáció nem pusztán üzenetek közvetítéséből áll. A „fegyver-metafora” érzékletes összegzése annak a hétköznapi tapasztalatnak, amely szerint megszólalásaink nagy részében tetten érhető valamilyen igyekezet, cél, még ha ez jobbra csak abban jelentkezik is, hogy megnyerő képet próbálunk kialakítani magunkról partnereinkben.

A szociálpszichológia a b e n y o m á s k e l t é s kifejezéssel azokat a terveket, késztetéseket és jártasságokat írja le, amelyek befolyásolják a másoknak szánt kijelentéseink tartalmát és stílusát (Forgas 1989: 199). A benyomáskeltésnek rendkívül fontos szerepe van a társas érintkezésben, hiszen a sikeres benyomáskeltő környezetétől kedvező visszajelzéseket kap, s ezáltal nemcsak az önbecsülése erősödik, de számos gyakorlati előnyre is szert tehet. Különös súlya van ennek a mai tömegtársadalmakban, amelyekben az egyén sokszor kerül formális kommunikációs környezetbe, és boldogulását módfelett elősegítheti a hatásos benyomáskeltés. Bár magának a szónak van némi rosszalló íze, a mögötte álló emberi törekvés alapján véve természetes.

A mindennapi cselekvés színterein zajló társas folyamatok magyarázatára Goffman érdekes elméletet dolgozott ki, amely s z í n h á z i vagy d r a m a t u r g i a i m o d e l l néven ismeretes a társadalomtudományokban, és amely alapja lett a benyomáskeltés tanulmányozásának. Goffman valóságos viselkedési helyzetek szociológiai mélyelemzésével igazolja, hogy amit ilyen szituációkban teszünk, az leginkább a szerepjátszáshoz, a színi föllépéshez hasonlatos (Goffman 1981). Amikor szerepet játszunk, burkoltan felkérjük „közönségünket”, hogy vegyék komolyan azt a benyomást, amelyet bennük fölidézünk. A s z e r e p e t és más színházi fogalmakat is alkalmasnak talál a köznapi interakciók jellemzésére. A l a k í t á s o n például olyan tevékenységek együttesét érti, amelyek időben a megfigyelők adott csoportjának jelenlétéhez kapcsolódnak, az ún. h o m l o k z a t pedig az alakítások során tudatosan vagy önkéntelenül használt állandó eszköz-készlet. A s z e m é l y e s h o m l o k z a t h o z tartoznak a ruházat, a külső, a gesztusok stb. mellett az egyén beszédsémái is (i. m. 109—11).

Mivel a benyomáskeltés elválaszthatatlan összetevője a megnyilatkozásoknak, feltételezhetjük, hogy léteznek olyan, a benyomáskeltés jelenlétére visszavezethető általános elvek, törvényszerűségek, amelyek hatással vannak a társalgás menetére. Ezek persze nem annyira előírt, „szerződészerű” szabályok, mint inkább ösztönös késztetések, pszichikai háttérük pedig az egyéni kibontakozás emberi szükséglete. Az önérvényesítés azonban magától értetődően csak akkor lehet eredményes, ha megszólalásainkban tekintetbe vesszük a nyelvhasználat szociális és informatív követelményeit is. Ellenkező esetben ugyanis könnyen fontoskodónak, tolakodónak, hiúnak stb. tűnhetünk föl mások előtt, ami ritkán felel meg tulajdonképpeni vágyainknak.

A társalgás logikai normáival Grice foglalkozott tüzetesen (Grice 1975). A beszélgetést a célirányos, megfontolt viselkedés egy sajátos változataként fogja föl, s rendeltetéseként a lehető leghatékonyabb információcserét jelöli meg. Utal azonban arra, hogy ez a keret nem eléggé tág például a befolyásolás „műveletének” megragadásához. Maximái az ideális, adekvát nyelvhasználat iránti filozófiai kívánalomból nőnek ki: „szeretném, ha úgy tudnék gondolni a társalgási gyakorlat standard típusára, mint amit nem pusztán mindannyian vagy a legtöbben t é n y l e g e s e n követünk, hanem amit é s s z e r ű követni, amit n e m s z a b a d n a elhagynunk” (i. m. 48). A társas tranzakciónak tekintett nyelvhasználat konvencionális sarokkövét Grice az ún. e g y ű t t m ű - k ö d é s i a l a p e l v e n látja, s ezt ekként deklarálja: „hozzájárárod a társalgáshoz legyen olyan, amilyet azon a helyen, ahol megjelenysz, a beszélgetés elfogadott célja vagy iránya elvár” (i. m. 45). Az együttműködési alapelvet Kant nyomán négy kategóriára osztja (mennyiség, minőség, kapcsolat, modor), azokon belül további altételeket különít el.

A grice-i séma tehát a társalgás ésszerű oldalát helyezi a középpontba, és kevésbé számol az emberi érintkezés nem racionális mozzanataival (például az érzelmikifejezéssel), valamint a benyomáskeltés stratégiai jelentőségével. Láttuk viszont, hogy mind az érzelmek, mind a benyomáskeltés szerves része a kommunikációnak. Ennélfogva Grice e g y ű t t m ű k ö d é s i a l a p e l v e mellé bizvást fölláthatjuk a b e n y o m á s k e l t é s a l a p e l v é t is, melyet így lehet megfogalmazni:

Mutasd magad olyannak a társalgásban, amilyennek szeretnéd, ha mások látnának.

Természetesen az e g y ű t t m ű k ö d é s i a l a p e l v e h e z hasonlóan a b e n y o m á s - k e l t é s a l a p e l v e szintén tovább árnyalható. A benyomáskeltési elvnek nemcsak a beszé-

lő, hanem a hallgató is meg kell, hogy feleljen, hiszen a „helyeslés” valamennyiünk szükséglete (kivéve azokat a helyzeteket, amelyekben bizonyos okokból szándékosan teszünk rossz benyomást partnereinkre, vagy amelyekben a beszélgetőtárs arra törekszik, hogy mindenáron ellentmondjon nekünk). A beszélő rendszerint ennek a benyomáskeltési „maximának” igyekszik megfelelni:

Mondandóddal ébreszd föl mások kíváncsiságát, érdeklődését.

A hallgatónak pedig „ajánlatos” betartania az alábbi intelmet:

Azonosulj érzelmileg partnered állításával, és ha teheted, erősítsd meg az attitűdjét.

Grice maximarendszerét több ponton kifogásolják, illetőleg hiányosnak vélik a szakirodalomban (Bańcerowski 1997a). Kiegészítései (például udvariassági szabályokkal) azonban óhatatlanul kultúrafüggővé teszik az elméletet. Valószínű, hogy a benyomáskeltés említett késztetései sem maradéktalanul univerzálisak (e kérdés tisztázása kiterjedt kultúrközi vizsgálatokat igényel), viszont az európai — és ezen belül a hazai — társalgási gyakorlatot kétségkívül meghatározzák, ezért támpontul szolgálhatnak a kommunikáció Grice és mások által elhanyagolt lélektanának magyarázatához.

A társalgás benyomáskeltő aspektusának tanulmányozása nyilvánvalóan csak abban az esetben feladata a nyelvészetnek, ha az konkrét nyelvi eszközök alkalmazásában érvényesül. Rögzítenünk kell tehát a nyelvi benyomáskeltés fogalmát: a nyelvi benyomáskeltés olyan nyelvi elemek használata, illetőleg nyelvi elemek olyan használata, amely/ amelyeknek segítségével a beszélő mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni.

Nem véletlen, hogy ez a meghatározás Péter Mihálynak a nyelvi expresszivitásról adott definícióját (Péter 1984: 231) visszhangozza, tudniillik ez az a stilisztikai kategória, amely a legszorosabban kapcsolódik a benyomáskeltéshez. A feltűnőség, a logikátlanság, a valóság nyelvi torzítása mind-mind a kifejezőerő fokozásának a módszerei, s velük azért él olyan gyakran a társalgó, mert így szavaira, vagyis saját magára irányíthatja a figyelmet. Az expresszivitás a benyomáskeltés egyik legfontosabb ismérve, bár lehet benyomáskeltő valamely megnyilatkozás anélkül is, hogy expresszív nyelvi jegyet hordozna. A benyomáskeltő nyilatkozat arculatához nagyban hozzájárulnak az extralingvális és nem-verbális jelzések.

4. Jóllehet nincs olyan beszédbeli kijelentés, amely mentes volna viselkedési vonásoktól, ez nem föltétlenül tükröződik rendhagyó nyelvi szerkesztésben. A társalgási kifejezőkészlet egy folytonosan megújuló csoportjának ellenben karakterisztikus sajátága a főként szemantikai, ritkábban grammatikai normaszegés (az utóbbira az egyik legfrissebb példa a lenyúl tranzitív ige: Büky 1996), ami eredményes benyomáskeltő fogás. Ez a csoport a divatszavak, divatfordulatok tára, mely mozgásaiban érzékenyen követi az ízlés és a modor társadalmi méretű változásait, sőt közvetve éppen a divatos attitűdök teremtenek maguknak tetszetős nyelvi kliséket a fölmerülő kommunikációs szükségletek kielégítésére. Amikor tehát például egy eufemisztikus „beszédpanel” megszorodik a mindennapi nyelvhasználatban, akkor ez elsősorban az eufemisztikus habitus kedveltségének tudható be, illetőleg amikor az eufemisztikus magatartásmód népszerűvé válik, akkor ennek megtaláljuk a leképeződését az élőnyelvben is, hiszen a nyelv és a viselkedés kölcsönösen hat egymásra. A nyelvi divatokat külső tényezők is erőteljesen befolyásolják (többek között a gazdasági-társadalmi átalakulás, a tudományos-technikai fejlődés, idegen nyelvi hatások stb.), így meglehetősen bonyolult benyomáskeltő tartalommal tölthetnek föl. Terjedésükben/terjesztésükben — ahogyan arra már sokan utáltak — igen nagy a felelőssége a médiának.

A benyomáskeltési késztetés sokféle nyelvi köntösben megnyilvánulhat, de szinte valamennyi divatos szót a figyelemébresztés vagy -fenntartás szándékával alkalmazza a társalgó. Igaz mindez a mostanság rendkívül fölkapott *ne tudd meg!* szerkezet használatával kapcsolatban is, és e kiválasztott jelenség részletesebb elemzése egyben alátámasztja a benyomáskeltésről eddig elmondottakat.

5. A különböző nyelvhasználati rétegek közötti folytonos kifejezőkészletbeli mozgás egyik fő iránya a köznyelv és bizonyos csoportnyelvek érintkezése. Talán a leggyorsabban átalakuló és legszínesebb nyelvváltozat az *ifjú s á g i n y e l v*, ezért természetes, hogy a bizalmas társalgás sokat merít belőle a hiányzó kommunikációs eszközök betöltése céljából. E kölcsönhatás révén terjedt el több korosztály nyelvhasználatában is a *ne tudd meg!* fordulat, mely a pletykák egyik kedvelt metainformációs szekvenciája (vö. Bańcerowski 1997b: 201), illetőleg többes számú (*ne tudjátok meg!*) és magázódó (*ne tudja meg!*) változata. Az utóbbiakkal persze lényegesen ritkábban találkozhatunk, hiszen másodlagos, erőltetettnek tűnő változatai az elsőnek.

A *ne tudd meg!* élőnyelvi alkalmazásának szokatlan vonásai vannak. Szemléltetésképpen mindenekelőtt kétféle tipikus szövegösszefüggést vázolhatunk föl.

1. A beszélő minden különösebb előzmény nélkül valamilyen esemény, szituáció esetelésebe kezd a klisével.

- (a) — *Ne tudd meg*, kivel ebédeltem a múlt héten: X. Y.-nal! Képzeld, most vált el a feleségtől, és azt tervezi, hogy...
- (b) — Tavaly is, *ne tudd meg*, milyen rosszul sikerült a nyaram!
— Hogyhogy?
— Egész júliusban nem engedtek szabadságra, azután meg a többiek nem értek rá, így hát...

2. A kérdező valós vagy színlelt érdeklődésére a válaszoló a *ne tudd meg!*-gel juttatja kifejezésre az adott esettel, történéssel kapcsolatos attitűdjét.

- (c) — Nem akaródozt elmenne az előadásra. Te végül is elmentél!
— Igen, de *ne tudd meg*, milyen rossz volt!
- (d) — Na, milyen volt a kirándulása?
— Te, *ne tudd meg*, milyen szép idő volt! Mindent megnéztünk, és a gyerekek is jól érezték magukat...

Miként az a dialógusokból kiderül, sok más divatjelenséghez hasonlóan a *ne tudd meg!* beszédbeli használata is logikátlansággal jár; tudniillik a megszólalók általában részletesen kifejtik, amit a *ne tudd meg!* értelmében a partnerüknek nem kellene megtudnia. Ebből arra lehet következtetni, hogy nem mindig az a rendeltetése a társalgásban, mint amit a szó szerinti jelentéséből feltételeznénk. Eredetileg ugyan kellemetlen események bővebb magyarázat nélküli tolmácsolására szolgálhatott (l. a (c) diskurzusdarabot), ma azonban ez a ritkább, és a figyelemkeltőfrázis-funkció került előtérbe.

A mintául bemutatott párbeszédok azt mutatják, hogy a *ne tudd meg!* szerkezet konkrét szövegkörnyezetben megvalósuló jelentése (az ún. illokúciós v. szociális jelentés) nem azonos a nyelvi megegyezéshez illeszkedő eredeti jelentésével. A beszélgetőtárs alighanem ismeri az *t á r s a l g á s i k o n v e n c i ó*t vagy *k u l c s o t*, amelynek értelmében a *ne tudd meg!* nem veendő „komoly” beszédettnek, hiszen a megszólalónak nem áll szándékában eleget tenni annak, amit a kinyilatkoztatott cselekvés előír (László 1984: 162). Az érintett konvenció szerint az 1. esetben a *ne tudd meg!* illokúciós jelentését így lehet nyelvi formába önteni: ’képzeld el (+ erős érzelmi-minősítő töltés)’, a 2. esetben pedig: ’kivételes, rendkívüli (+ erős érzelmi-minősítő töltés)’. A minősítés irányát a kommunikáció extralingvális, nem-verbális jelzései tudatosítják.

A fordulat társas értelmezésében nagy szerepet játszanak az előfeltevések. A *tud* ige ún. *k o g n i t í v - f a k t í v p r e d i k á t u m* (Kiefer 1983: 192—3), következőképp az a nyilatkozat, amelyben szerepel, már önmagában hordozza más mondatok logikai igazságát (még akkor

is, ha a *ne tudd meg!* formailag nem állítható [pozitív], hanem tagadó [negatív] megnyilatkozás). A *ne tudd meg!* kétfajta jellegzetes szövegbe építési eljárását figyelembe véve (s1) és (s2) kijelentéseket tekinthetjük s z e m a n t i k a i e l ő f e l t e v é s é n e k:

- (s1) A beszélőnek hiteles, pontos információi vannak arról az eseményről vagy szituációról, amelyet a mellékmondatban megemlít.
- (s2) A megszólalónak hiteles, pontos információi vannak azzal az esettel, történnel kapcsolatban, amelyről beszélgetőtársa érdeklődik.

A *ne tudd meg!*-gel élő társalgó azonkívül biztosra veszi, hogy:

- (p1) A beszédpartnernek egyáltalán nincsenek hírei, ill. hiányosak az ismeretei a fölvetett eseményről, szituációról.
- (p2) A beszédpartnernek egyáltalán nincsenek hírei, ill. hiányosak az ismeretei arról az esetről, történnről, amelyről érdeklődik.

(p1) és (p2) a *ne tudd meg!* alkalmazásának p r a g m a t i k a i p r e s z u p p o z í c i ó i. A hallgató észelve, hogy a szerkezet használatával a partner megszegte a kommunikáció egyik alapelvét (Grice terminológiájával: a *modor* maximáit), ezt a következtetést vonja le ebből:

- (i1) A beszélő igen érdekesnek és nagy jelentőségűnek találja azt az eseményt vagy szituációt, amelyre mellékmondatában utal.
- (i2) A beszélő rendkívülinek, szélsőségesnek értékeli azt az esetet, történnést, amelyre a partner rákérdezett.

(i1) és (i2) a kifejezés p r a g m a t i k a i i m p l i k á t u m a (Kiefer i. m. 47—51).

Az az élőnyelvi megnyilatkozás, amelyet (s1) és (p1), illetve (s2) és (p2) előfeltevésekkel jellemezhetünk, valamint (i1), ill. (i2) szerint értelmezzünk, mindenképpen benyomáskeltő, tudniillik egyszólagos kommunikációs helyzetet eredményez. A beszélő azzal, hogy a *ne tudd meg!*-nek a szó szerinti értelmével lényegében ellentétes illokúciós jelentést ad, s így nyelviileg megsérti a grice-i együttműködési szabályt, (s1), ill. (s2) tétel igazságát igyekszik nyomatékosítani mások előtt. A közlés hatékonyságát, expresszivitását éppen a logikátlanság biztosítja.

A *ne tudd meg!* fordulat tehát a nyelvi benyomáskeltés szolgálatában áll. Általa az érdekes, tájékozott, hozzáértő ember szerepében lehet tetszelegni, megnyerve a hallgató(k) kíváncsiságát és érzelmi támogatását a témában. Túlzottan közvetlen, affektáló színezete miatt csak a bizalmas(kodó) interakciókban fordul elő, ezekben viszont nagyon népszerű, hiszen a mögötte meghúzódó viselkedésmód maga is teret nyert a mindennapi érintkezésben.

6. E tanulmánnyal fő céloom az volt, hogy a szociálpszichológia b e n y o m á s k e l t é s fogalmát és a köré szerveződő társalgási modellt meghonosítsam a hazai nyelv-művelésben, bizonyítva annak létjogosultságát és jelentőségét a szóhasználati divatok hátterének további körültekintő vizsgálatában. Mint azonban a téma átfogó volta és tudományközi vonatkozásai jelzik, az elmondottak inkább csak kiindulópontként foghatók föl. Mind a benyomáskeltési modell, mind a n y e l v i b e n y o m á s k e l t é s fogalma további tisztázást, árnyalást, pragmatikai és szociolingvisztikai ellenőrzést igényel. Talán a legfontosabb alkalmazási terület mégis a nyelv-művelés, hiszen korunk társalgási kultúrája jó néhány olyan kérdést vet föl, amelynek nem hatolhatunk a gyökeréig a hagyományos nyelvészeti látásmód, tudásanyag és az erre épülő érvkészlet által. Sokszor szóbakerülő, ám gyakorta felszínesen megközelített tárgy a nyelvi divat is. Úgy vélem, a valóságos megfigyelésekből kinőtt benyomáskeltési modell alkalmas lehet nyelvi viselkedésünknek az eddigieknél pontosabb megragadására.

SZAKIRODALOM

- Austin, John L. 1962. *How to Do Things with Words*. Clarendon Press. Oxford.
- Bally, Charles 1913. *Le Langage et la Vie*. Genève—Paris.
- Bañcerowski Janusz 1996. A nem-verbális kommunikáció egyes kérdései. *Nyr.* 120: 187—94.
- Bañcerowski Janusz 1997a. A nyelvi közlés rejtett pragmatikai információiról. *Nyr.* 121: 49—62.
- Bañcerowski Janusz 1997b. A nyelv titkai. *Nyr.* 121: 190—203.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat. Budapest.
- Benkő Loránd 1976. Anyanyelv és társadalom. *MNy.* 72: 385—94.
- Benkő Loránd 1994. Szonbság a nyelvhasználatban. *Nyr.* 118: 377—85.
- Bíró Ágnes—Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1985. *Nyelvi divatok*. Gondolat. Budapest.
- Büky László 1997. Valaki lenyúl valamit. *ÉAny.* 19/1: 12.
- Deme László 1968. A nyelvi kultúra kérdései és feladataink. *Nyr.* 92: 165—74.
- Deme László 1972. A nyelvművelés társadalmi feladatairól. *MTud.* 17: 735—41.
- Deme László 1990. Új nyelvi eszmény(ek) felé? *ÉAny.* 12: 7.
- Fábián Pál (szerk.) 1994. *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Forgas, Joseph P. 1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat. Budapest.
- Goffman, Erwing 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat. Budapest.
- Grétsy László (szerk.) 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Grétsy László 1993. Nemzetközponitú nyelvművelés. *Nyr.* 117: 1—4.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and Conversation. In: *Syntax and semantics vol. 3*. Academic Press. New York. 41—57.
- Herman József—Imre Samu 1987. Nyelvi változás — nyelvi tervezés Magyarországon. *MTud.* 32: 513—31.
- H. Tóth Tibor (szerk.) 1995. *Nyelvelő* 6. Szeged.
- Jakobson, Roman 1969. Nyelvészet és poétika. In: uő.: *Hang—jel—vers*. Gondolat. Budapest. 211—57.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Károly Sándor 1980—81. Mondat és megnyilatkozás. *NéprNyttud.* 24: 25: 49—62.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfajlódás — nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- La Rochefoucauld, Francois de 1996. *Maximák*. Windsor Kiadó, Budapest.
- László János 1984. A beszédaktusok „őszintesége”, „komolysága” és „valódisága”. *ÁNyT.* 15: 161—6.
- Lőrincze Lajos 1968. *Nyelvőrségen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközponitú nyelvművelés*. Magvető. Budapest.
- Montaigne, Michel de 1983. *Esszék*. Kriterion. Bukarest.
- Nemesi Attila László 1996. Ne tudd meg! *ÉAny.* 18/2: 8.
- Péter Mihály 1984. Érzelemkifejezés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. *ÁNyT.* 15: 219—35.
- Péter Mihály 1991. Érzelmi-értékelő tartalmak a szójelentésben. *MNy.* 87: 134—44.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1990. Új nyelvi eszmények felé. *ÉAny.* 12: 1—2.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. A minősítések rendszere a Nyelvművelő kézikönyvben. *MNy.* 87: 414—21.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994. Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. *Nyr.* 118: 385—98.
- Wacha Imre 1996. Korunk kommunikációs (nyelvhasználati, beszédmagatartási) gondjairól — gátlásairól és gátlástalanságairól. *Nyr.* 120: 152—60.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris—Századvég. Budapest.